

**Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний економічний університет
Юридичний факультет**

Кафедра психології та соціальної роботи

КУРСОВА РОБОТА

на тему:

**«ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
СТАНОВЛЕННЯ САМООЦІНКИ
У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ»**

Виконала:

студентка групи ПС-22
Павлусик Тетяна Ігорівна

Перевірив:

к. психол. н., доцент
Гіряк А.Н.

Тернопіль – 2017

ЗМІСТ

	С.
ВСТУП_____	3
РОЗДІЛ 1	
ПСИХОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ	
СТАНОВЛЕННЯ САМООЦІНКИ ПІДЛІТКА_____	5
1.1. Шляхи і механізми розвитку внутрішньої позиції дорослого на етапі підліткового віку_____	5
1.2. Психологічні зміни підлітка – криза ідентичності_____	10
РОЗДІЛ 2	
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ	
САМООЦІНКИ ПІДЛІТКІВ_____	14
2.1. Самооцінка як риса характеру підлітка_____	14
2.2. Родинне спілкування як чинник формування самооцінки підлітка_____	21
Висновок_____	24
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ_____	25

ВСТУП

Актуальність дослідження. Самооцінка починає розвиватись уже в ранньому віці розвитку людини. Але тільки в підлітковому віці починає формуватись істинна самооцінка – оцінка людиною самої себе, де перевага віддається критерієві свого внутрішнього світу, обумовлена власним Я. Одним із головних моментів є те, що в підлітковому віці відбувається вихід людини на якісно нову соціальну позицію, у якій формується й активно розвивається свідомість і самосвідомість особистості. Поступово відчувається відхід від прямого копіювання оцінок дорослих, зростає опора на внутрішні критерії. Досліджувана проблематика знайшла підтвердження у наукових дослідженнях, зокрема, у роботах Р. Бернса, Л. Божович, Т. Драгунової, Д. Ельконіна, І. Кона, А. Леонтєва, А. Петровського, С. Рубінштейна, Д. Фельдштейна та інших. Ці та інші наукові праці переконливо доводять, що особливості самооцінки впливають і на емоційний стан, і на ступінь задоволення своєю роботою, навчанням, життям, і на стосунки з оточуючими. Разом з тим сама самооцінка також залежить від зазначених вище чинників. Тому ставлення людини до самої себе є однією з фундаментальних властивостей її особистості.

Об'єктом дослідження свідомість підлітка на етапі становлення людської особистості.

Предмет дослідження – самооцінка як одна із з фундаментальних властивостей людини.

Мета дослідження – всебічне вивчення психологічних особливостей становлення самооцінки у підлітковому віці.

Для досягнення поставленої цілі вирішуються наступні **завдання**:

- 1) вивчені шляхи і механізми розвитку внутрішньої позиції дорослого на етапі підліткового віку;
- 2) досліджено самооцінку як рису характеру підлітка;
- 3) виявлено психологічні особливості формування самооцінки у даному віковому періоді.

Методи дослідження: структурно-функціональний аналіз, порівняльний аналіз, теоретичний синтез, методологічне узагальнення та інші.

Теоретична значущість дослідження. Самооцінка – це основне інтеграційне ядро особистості. Вона формує майбутню людину, що дуже важливо для підліткового віку. Вивчення самооцінки, почуття дорослості молодою людиною є важливим у розумінні становлення всебічно розвиненої особистості. **Практичне значення.** Дослідження може мати інтерес для науковців і практиків у сфері вікової і педагогічної психології.

РОЗДІЛ 1

ПСИХОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ САМООЦІНКИ ПІДЛІТКА

1.1. Шляхи і механізми розвитку внутрішньої позиції дорослого на етапі підліткового віку

Психологічний зміст підліткового періоду пов'язаний з вимогою до оточуючих ставитись до себе як до дорослої особистості. Це і є ознакою формування елементів особистісної дорослості. У внутрішньому світі підлітка виникає “почуття дорослості”. Такого виду центральне особистісне новоутворення визначає спрямованість і активність підлітка, систему нових прагнень і переживань. Більшість українських психологів – Г.С. Костюк, М.Й. Боришевський, О.А. Проскура, О.Л. Кононко схиляються до думки, що саме почуття дорослості виступає стрижневою особливістю особистості підлітка – “її структурним центром”.

Почуття дорослості визначається об'єктивними умовами життя дитини і тим поступом у розвитку її психіки [6]. На думку І.С. Кона, індивід набуває стійкого морального “Я” тільки після того, як він утверджується в своїй позиції, яка не лише не змінюється від думки оточуючих, але, навіть, не залежить від власної волі [3].

Аналіз проблеми розвитку внутрішньої позиції дорослого слід почати з визначення терміну “позиція”, який зустрічається у психологічній літературі в контексті вивчення міжособистісних стосунків (А.В. Брушлінський, Я.Л. Коломінський, А.В. Петровський та інші) і пов'язаний з дослідженням особливостей становлення особистості на різних етапах

онтогенезу (С.Л. Рубінштейн, Л.І. Божович, Н.Г. Морозова, Л.С. Славіна, Д.Б. Ельконін, Т.А. Нежнова, Д.І. Фельдштейн, М.Й. Боришевський, О.Л. Кононко).

Під цим кутом зору привертає увагу концепція Д.І. Фельдштейна. Категорія “позиція” фігурує у дослідженнях вченого, присвячених вивченню закономірностей порівневого становлення особистості в онтогенезі. Автор підкреслює, що позиція Я людини стосовно суспільства – не кумулятивне утворення, яке є результатом її соціального розвитку і відображає “ступінь оволодіння нею соціальним досвідом, усвідомлення себе в суспільстві, бачення себе в інших людях, готовність до відповідних дій в оточуючому світі” [10].

У подальшого аналізі проблеми нас буде цікавити поняття “внутрішня позиція дорослого”. Саае бурхливий психологічний розвиток особистості підлітка зумовлює суттєві зміни у поглядах на себе, на власне життя та оточуючу дійсність. Насамперед, це проявляється у формуванні нової внутрішньої позиції дорослого, виникненні особливих потреб і прагнень, а саме прагнення подолати у своїй самореалізації межі школи, долучитися до життя та діяльності дорослих. На основі цих потреб підліток орієнтується на цілі, які він бачить за межами свого сьогодення, тобто на доросле майбутнє [8, с. 11].

На думку Т. Нежної, Т. Коннікової, П. Гальперіна, М. Талізної розвиток і становлення особистості включає в себе внутрішню організовану позицію. Л.І. Божович вирішальне значення надає динаміці “внутрішньої позиції” дитини, яка складається з того, як вона на основі свого попереднього досвіду, своїх можливостей і прагнень ставиться до того об’єктивного становища, яке вона займає в житті в даний час і яке становище прагне зайняти.

Е. Штерн розглядав підлітковий вік як один з етапів формування особистості, протягом якого виникає прагнення зрозуміти себе, розібратися у власному внутрішньому світі, у своїх переживаннях, станах. Виникненню інтресу до власної особистості сприяє розвиток самосвідомості у підлітків. У процесі розвитку самосвідомості центр уваги підлітків поступово переноситься від зовнішньої сторони особистості до її внутрішньої організації, від більш або менш випадкових рис до стійкого характеру в цілому [7].

Природжені властивості підлітка до самовизначення і прагнення до самоздійснення, становлять основні рушійні сили розвитку особистості. Це розуміння повністю відповідає контексту думок С.Л. Рубінштейна про те, що саморозвиток і самовиховання особистості полягають не в якійсь ізольованій медитативній “роботі над собою”, а в активній реальній зовнішній діяльності [5; 16].

Суб’єктивне переживання власної дорослості визначається рівнем розвитку у підлітка особистісних утворень: самостійності, відповідальності, дисциплінованості. Саме від відповідального вибору залежить позиція підлітка – вважатися дорослим, лише справляти враження чи насправді бути дорослим (самостійно приймати рішення, визнавати і вчасно виправляти свої помилки, правильно реагувати на критику і самому критично ставитись до себе й до інших людей, різних життєвих ситуацій, вміти не ухилятися від відповідальності за свою поведінку тощо). Якраз в цей період зростаюча особистість починає яскраво відчувати свою причетність до суспільного життя, до справ значущого оточення, до створення власної долі. Успіх від власних дій закріплює відчуття себе вже дорослим, неуспіх, навпаки, повертає до дитячих проявів, викликає переживання власної меншовартості.

Таким чином, почуття відповідальності сприяє поступовому переходу почуття дорослості в почуття зрілості. На думку М.В. Савчина у спонукальній сфері відповідальність особистості проявляється як смисловий принцип, як своєрідний внутрішній закон, завдяки якому особистість виявляє для себе зміст конкретних завдань, доручень, обов'язків тощо [9].

Якраз нова внутрішня позиція підлітка проявляється у виникненні потреби відповідати не тільки вимогам оточуючих (характерна для молодших школярів), а й власним вимогам та самооцінці. Соціум в значній мірі впливає на формування самооцінки особистості. Відношення людини до самої себе є утворенням, яке формується пізніше в системі ставлення людини до світу. Але не дивлячись на це (а може, саме завдяки цьому), в структурі відносин особистості належить особливе місце [2а; 9].

Це пов'язано з особливістю соціальної ситуації розвитку, яка сприяє виникненню суперечності між зростаючою самостійністю та обмеженими можливостями її реалізації. Підліток починає ставитись до себе як до самостійної особистості, яка вчиться приймати на себе відповідальність за власні вчинки, він хоче, щоб до нього інші теж ставились як до дорослого, обстоює своє право на “дорослу” позицію, самостійність, незалежність, намагається відмежуватися від будь-якого зовнішнього контролю. Ця суб'єктивна складова почуття дорослості відображає особливу форму свідомості.

Отже, конкретним змістом процесу набуття підлітками дорослості є оволодіння ними певними знаннями, соціальними уміннями і навичками, особистісними якостями, а засвоєння принципів, цінностей і установок, які відповідають вимогам конкретного суспільства і дозволяють людині адаптуватися і ефективно функціонувати в ньому.

Поряд із почуттям дорослості існує так звана тенденція до дорослості (або претензія на дорослість) – прагнення виглядати та вважатися дорослим [1]. Тенденція до дорослості означає рух, перехід від нижчого до вищого рівня розвитку, що вказує на “траєкторію дорослішання” особистості.

Вона характеризується наступними ознаками свого становлення. Важливим проявом дорослості у підлітків являється розвиток інтересів, які впливають на усі сторони життєдіяльності підлітка. Саме інтереси, на думку Виготського, виступають інтегральним утворенням у свідомості дитини, яка розвивається. “У підлітка з’являються не тільки нові інтереси, але й втрачаються старі, він не тільки починає захоплюватись чимось зовсім новим, але й втрачає цікавість до речей, якими він захоплювався раніше” [2]. Надмірна вираженість інтересів підлітків до чого-небудь може набути, на думку А.Е. Лічко характер захоплення. На його думку, захоплення, утворюють найважливішу межу саме підліткового віку: “Підлітковий вік без захоплень подібний до дитинства без ігор” [4].

Зміни в емоційній сфері також впливають на розвиток внутрішньої позиції дорослого у підлітків. Зокрема, зростання егоцентричних емпатійних переживань, у зв’язку з чим виникають: страждання, сум, страх, радість у відповідь на смуток і навпаки, переживання заздрощів. Іноді підліток байдужий навіть до важливих подій, які відбуваються навколо, або зовсім байдужий до оцінки – хорошої чи поганої. В іншому випадку підліток може не відгукуватися на якусь важливу подію, на похвалу або навпаки, осуд, але бурхливо обурюватися за дрібниці [1].

1.2. Психологічні зміни підлітка – криза ідентичності

На розвиток внутрішньої дорослого підлітків впливають психологічні зміни у самосвідомості, самооцінці, особистісних якостях та рисах (самостійність, відповідальність, ініціативність). Виникає інтерес до дорослого змісту життя – найважливіший центральний, але не єдиний показник внутрішньої позиції дорослого у підлітків. На нашу думку особистість підлітка являє собою складну систему властивостей, які впливають на формування внутрішньої позиції дорослого і задовільняє прагнення бути дорослим. Співвідношення і варіативність характеристик підліткового періоду розвитку детермінуються виникненням механізмів становлення внутрішньої позиції дорослого: 1) самооцінка; 2) особистісна рефлексія; 3) емпатія; 4) наслідування (рис. 1.1).

Проаналізуємо кожен з цих механізмів детальніше. *Самооцінка* характеризується внутрішніми (особистісними) і зовнішніми (соціальними) ознаками у проявах. Внутрішня її якість сприяє: формуванню уявлення підлітка про себе, визначенню ставлення до себе, оцінці власних можливості, виробленню уміння визначати позитивні та негативні сторони свого характеру. Самооцінка сприяє утворенню ідеального образу про дорослу особистість, допомагає у розвитку якостей та рис дорослого. Сприяє виникненню соціальної відповідальності за виконання обов'язків і доручень, за власну поведінку, відповідальність за рідних і близьких їм людей. Критична оцінка підлітком властивостей і форм власної поведінки є особливістю прояву самооцінки. Завдяки самооцінці підліток критично ставиться до оцінки себе і набуває уміння бачити свою поведінку з боку оточуючих.

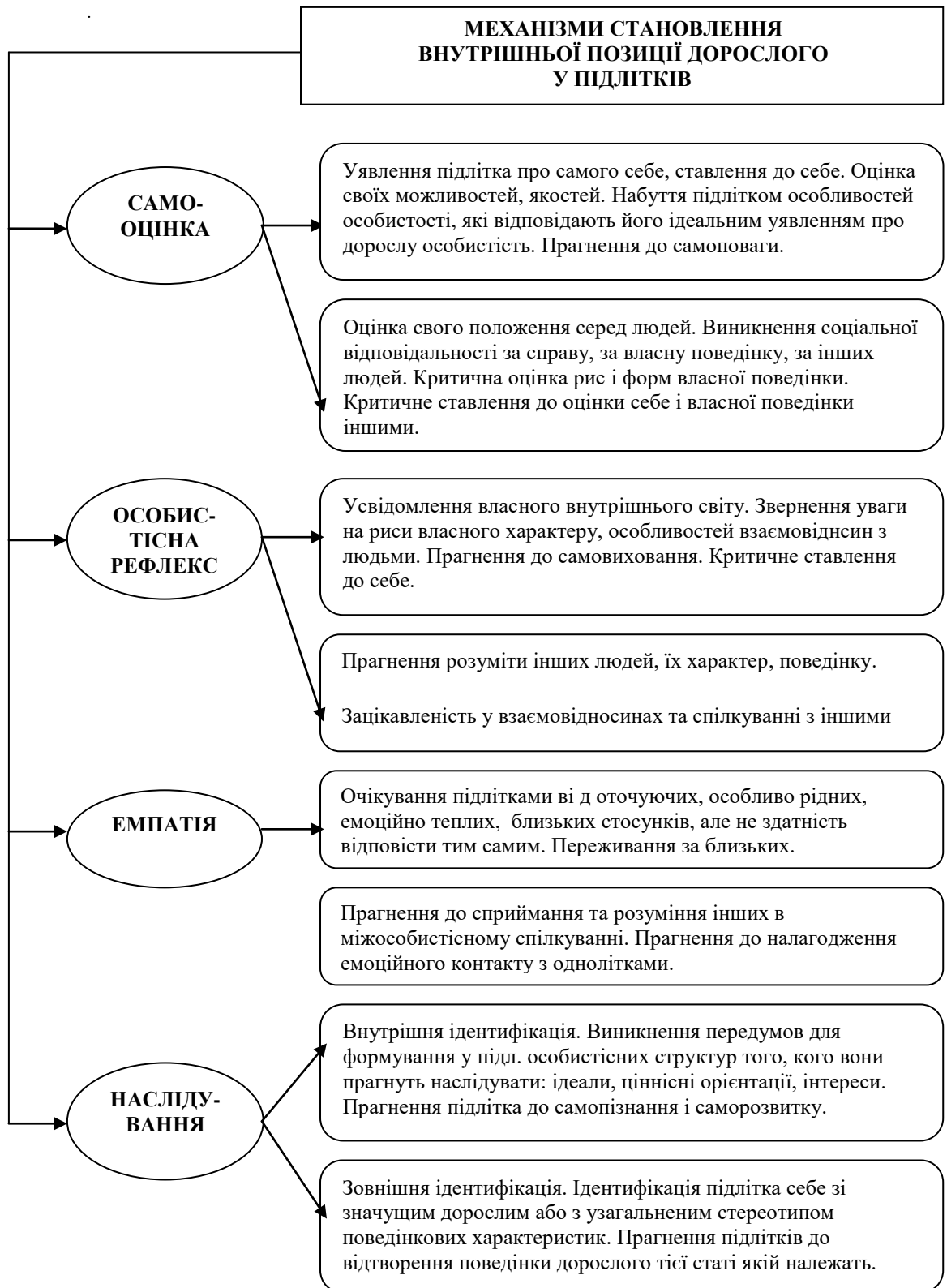

Рис. 1.1. Механізми становлення внутрішньої позиції дорослого у підлітків

Наступним механізмом становлення внутрішньої позиції дорослого є *особистісна рефлексія*. Вона сприяє усвідомленню підлітком власного внутрішнього світу. Дозволяє звернути увагу на розвиток властивостей та рис власного характеру. Рефлексія впливає на взаємовідносини людини з оточуючими і робить їх більш ефективними і конструктивними.

Рефлексія сприяє виникненню прагнення до самовиховання, критичного ставлення до себе. Розвиненість особистісної рефлексії дозволяє розуміти оточуючих людей, розпізнавати їх характер, оцінювати їх поведінку. Зацікавленість у взаємовідносинах та спілкуванні з іншими людьми є головною характеристикою сформованої рефлексії.

Реалізація *емпатії* у поведінці особистості залежить від того, які мотиви (особистого добробуту – егоїстичні чи добробуту іншого – альтруїстичні) домінують у її поведінці. Співпереживання розглядаються як пасивна форма емоційного відгуку на переживання іншого та намагання уникнути неприємних переживань. Співчуття виражається в готовності зрозуміти іншого, допомогти йому в критичній ситуації.

Особливістю становлення внутрішньої позиції дорослого є очікування підлітками особливо рідних, емоційно теплих, близьких стосунків від оточуючих. Прагнення до розуміння інших в міжособистісному спілкуванні впливає на розвиток емпатійності (здатності до співчуття, співпереживання). Особливістю прояву емпатії виступає прагнення підлітків до налагодження емоційного контакту з однолітками, що вказує на його прагнення стати дорослим.

Особливістю підліткового періоду є *наслідування*. Це механізм, який включає в себе: внутрішню і зовнішню ідентифікацію. Адже неусвідомлене ототожнення себе з іншими, уподібнення себе є суттєвою ознакою дорослішання.

Аналіз даної проблеми зумовив визначення наступних зовнішніх і внутрішніх чинників становлення внутрішньої позиції дорослого.

До внутрішніх чинників належать: а) усвідомлення себе дорослим, уявлення про себе, як про дорослого (прагнення знайти своє Я, самооцінка, створення Я-образу, здатність рефлексувати); б) фіксація дорослості в особистісних якостях і рисах (сформоване почуття відповідальності, розвинена самостійність, проявляється дисциплінованість); в) самостійна інтелектуальна активність, яка проявляється у прагненні до засвоєння знань, самоосвіти, досягнення когнітивної зрілості; г) дорослість у спонукальній сфері (ієрархічна будова системи мотивів, тенденція до формування свідомої і вольової регуляції поведінкою, свідомо поставлені цілі і усвідомлення прийнятого наміру).

Зовнішніми чинниками є: а) думки і оцінки оточуючих (однолітків і дорослих); б) становлення особистості як “соціального суб’єкта”, який включений у систему суспільно-корисної діяльності; в) відповідальне ставлення до завдань, обов’язків, доручень, бажання нести соціальну відповідальність; г) реалізація у поведінці цінностей і установок, які відповідають вимогам конкретного суспільства. Значущими чинниками становлення внутрішньої позиції дорослого є внутрішні (особистісні), ніж зовнішні.

Почуття дорослості формується в міру розвитку індивідуальної свідомості під впливом виховних заходів сім’ї, школи, оточення. Воно реалізується у системі нових стосунків, зокрема, у стосунках взаємної відповідальності, що можливі у групах високого рівня розвитку, насамперед, колективі ровесників. Особливе значення набувають форми спільної діяльності дітей і дорослих, коли кожен несе відповідальність за свою частину спільної роботи [10].

РОЗДІЛ 2

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ САМООЦІНКИ ПІДЛІТКІВ

2.1. Самооцінка як риса характеру підлітка

Відомо, що найбільш очевидні зміни в змістовній стороні самооцінки підлітків. Це пояснюється тим, що саме в цей період, досить короткий за своєю тривалістю, спостерігається різкий перехід від фрагментарного й недостатньо чіткого бачення себе до відносно повної, всеосяжної Я-концепції. Так, кількість якостей, які усвідомлює у собі старший підліток, у два рази більша, ніж у молодших школярів. Старшокласники в оцінці себе вже здатні охопити майже всі сторони власної особистості – їх самооцінка стає все більш узагальненою. Крім того, удосконалюються також і їхні судження щодо своїх недоліків.

Судження підлітків про себе передають їхній настрій, відчуття радості буття. Вони розкривають себе в категоріях, які відображають їх навчальну діяльність, улюблені заняття, інтереси, захоплення; орієнтовані на ідеальну самооцінку, але розрив між їх реальною та ідеальною самооцінкою для багатьох з них не виступає якоюсь травмою.

На основі різних досліджень встановлено, що у змісті самооцінки підлітків превалюють головні моральні риси – доброта, чесність, справедливість. Досить високий рівень самокритичності підлітків дозволяє їм визнавати в собі багато негативних якостей, усвідомлювати необхідність їх позбутися [1, с. 352].

Таким чином, формування самооцінки – характерна риса особистості підлітка. Особливості самооцінки впливають на всі сторони його життя: емоційне самопочуття і взаємини з оточуючими, розвиток творчих здібностей, і успіхи в навчанні. За низької самооцінки підліток недооцінює свої можливості і прагне до виконання тільки найпростіших завдань, що заважає його самоствердженню. Чим вищий ступінь самоприйняття, тим більше підліток вірить у свої власні можливості, успішне завершення починань і тим більших успіхів у підсумку досягає. Однак неадекватно завищена самооцінка також може служити джерелом особистісних проблем.

Крім того, самооцінка виступає показником можливих психологічних проблем окремих учнів і взаємин у колективі. Оскільки для підлітка переважно референтною групою є шкільний колектив, проблеми в навчальній діяльності найчастіше виникають саме через невідповідний статус особи в групі в сукупності (а також через або внаслідок) з неадекватною самооцінкою [2, с. 138].

Незважаючи на наявні численні дослідження самооцінки в дитячому віці, її вважають новотвором підліткового періоду. Дослідники одностайні в описах особливостей самооцінки дітей цього віку, відзначаючи її ситуативність, нестійкість, схильність зовнішніх впливів у молодшому підлітковому віці і велику стійкість, багатосторонність охоплення різних сфер життєдіяльності в старшому підлітковому періоді.

Так, С. Рубінштейн, характеризуючи розвиток самосвідомості в підлітків, проводить його через ряд ступенів – від наївного невідання щодо себе до все більш визначеної та іноді такої, що різко хитається, самооцінці.

У процесі розвитку самосвідомості центр уваги підлітків усе більше переноситься від зовнішнього боку особистості до її внутрішньої сторони, від більш-менш випадкових рис до характеру в цілому. З цим пов'язані

усвідомлення, іноді перебільшення своєї своєрідності й перехід до духовних, ідеологічних масштабів самооцінки. У результаті людина самовизначається як особистість на більш високому рівні [5, с. 130].

Багато дослідників відзначають поступове збільшення адекватності самооцінки в підлітковому віці, пояснюючи це тим, що підлітки оцінюють себе нижче за тими показниками, які представляються їм найважливішими, і таке зниження вказує на більший реалізм, у той час як дітям властиво завищувати оцінку власних якостей [2, с. 85].

У деяких дослідженнях виявлено, що немає значних відмінностей між дівчатками і хлопчиками в здатності до адекватного самооцінювання. Однак здатність адекватно оцінювати інших у дівчаток вища, що пояснюється їх більшою цікавістю до оточуючих. Але слід зауважити, що перенесення знань про оточуючих на своє «Я» у дівчаток не перевищує, а може бути, дещо відставали від аналогічної здатності в підлітків-юнаків.

Адекватна самооцінка – реалістична оцінка людиною самого себе, своїх здібностей, моральних якостей і вчинків. Вона дозволяє суб'єкту поставитися до себе критично, правильно співвіднести свої сили із завданнями різної складності та вимогами оточуючих. Завищена самооцінка означає неадекватне завищення в оцінюванні себе суб'єктом, а занижена самооцінка – неадекватне недооцінювання себе суб'єктом. Психологічна стійкість – стійкість особистості до впливів соціального середовища, у тому числі до впливів суб'єктів міжособистісної взаємодії.

Науковці представили дані про індикатори різних типів самооцінки підлітків. Так, адекватну самооцінку пророкує достовірно сильна орієнтація підлітка на майбутню професію та висока вчительська оцінка виконання норм моральної поведінки.

Завищену самооцінку викликає в підлітка низька оцінка його поведінки однолітками, занижену ж – низька психологічна стійкість.

Відомо, що прикордонні розлади виступають ініціальними (початковими) формами психічних аномалій, за яких немає патологічної деформації особистості. «Прикордонна свідомість» – це зміни свідомості, пов'язані з прикордонними розладами психіки.

Амбівалентність – внутрішньо суперечливий емоційний стан або переживання, пов'язане з двоїтим ставленням до чогось, що характеризується одночасним ухваленням і відкиданням.

Так, найбільш значимими й добре усвідомлюваними критеріями свого «Я?» для юнака-старшокласника вважаються комунікативні, вольові та інтелектуальні якості, що дозволяє розглядати їх як підстави ціннісного ставлення підлітка до себе. У такому випадку пізнання себе, формування самооцінки, самоповаги здійснюються в нього передусім під впливом тих людей з кола найближчого спілкування, які розглядаються ним як носії саме цих якостей, розвинених на еталонному рівні.

Зміст самооцінок дівчаток стосується більшою мірою усвідомлення й оцінки їх взаємин з іншими людьми.

Динаміка оцінних суджень від підліткового віку до юнацького полягає в тому, що оцінні судження підлітків, обумовлені очікуваною оцінкою з боку однолітків, направлені, у першу чергу, на знаходження відповіді на питання: який серед інших, наскільки він схожий на них.

У юнаків оцінні судження, які визначаються власним ідеалом, спрямовані на знаходження відповіді на питання, який він в очах оточуючих, наскільки відрізняється від них і наскільки близький до свого ідеалу. Пізніше самооцінне судження молодих людей означене вже синтезом різних видів оцінок оточуючих, результатами діяльності і спрямовані на пошук своєї значущості для інших і для самого себе.

Необхідність реконструкції тілесного образу Я, побудова чоловічої чи жіночої «родової» ідентичності та поступовий перехід до дорослої

генітальної сексуальності є одними з основних завдань періоду пубертатного розвитку [3, с. 105]. Такими завданнями багато в чому і визначається розвиток Я-концепції підлітків, зокрема їх самооцінка. У цей віковий період інша людина починає займати в житті підлітка абсолютно особливе місце, що пояснюється зв'язком специфіки сприйняття ним фізичного образу інших. І вже за допомогою сприйняття й розуміння інших підлітків приходять до розуміння себе. При цьому зберігається та сама послідовність, що і в пізнанні якостей іншого, тобто спочатку виділяються суто зовнішні, фізичні характеристики, потім якості, пов'язані з виконанням будь-яких видів діяльності, і, нарешті, особистісні якості, більш приховані властивості внутрішнього світу.

На думка вчених, за даними В. Куніцина, в образі сприйманого людиною будь-якого віку головними для підлітка є фізичні особливості, елементи зовнішності, потім – одяг і зачіска, виразна поведінка.

З віком збільшуються обсяг та адекватність оцінюваних ознак; розширюється коло використовуваних категорій і понять; знижується категоричність суджень і з'являються велика гнучкість та різнобічність; у фізичному вигляді іншої людини, одязі, зачісці починають відзначатися ознаки, що відображають характер, своєрідність, індивідуальність, неповторність.

Сприйняття підлітком інших людей може бути обумовлено як об'єктивними, так і суб'єктивними факторами: характером емоційного ставлення, ступенем розвитку пізнавальних здібностей, розумовим розвитком, емоційно-психічним станом і минулим досвідом. Установка сприймати інших людей певним чином пояснюється також індивідуальними особливостями підлітка, впливом на нього групової думки та стереотипів, що склалися в суспільстві [1, с. 53].

Експериментально доведено, що сприйняття фізичного образу іншої людини у свідомості підлітка потім переноситься і на сприйняття ним самого себе. Так, саме в цей віковий період, коли відбуваються найважливіші перетворення в організмі, коли зовнішній вигляд особи і її фізичні риси починають сильно його хвилювати, тоді відповідність фізичного розвитку дитини стандартам, прийнятим у групі однолітків, стає визначальним чинником у соціальному визнанні, становищі серед інших.

Усвідомлення особливостей своєї зовнішності також впливає на формування в підлітка багатьох важливих якостей (наприклад, впевненості в собі, життєрадісності, замкнутості, індивідуалізму).

Наукові дослідження доказують, що, починаючи з підліткового віку, загальна самооцінка в дівчаток істотно нижча, ніж у хлопчиків, і ця тенденція безпосередньо пов'язана з самооцінкою зовнішності.

У ряді праць виявлено, що Я-концепція дівчат сильніше корелює з оцінкою привабливості свого тіла, ніж з оцінкою його ефективності. У юнаків, навпаки, провідним критерієм самооцінки є ефективність тіла.

Така залежність багато в чому пояснюється соціально-рольовими функціями чоловіків і жінок. Але разом з тим необхідно брати механізми соціального підкріплення, похідні від існуючих стереотипів, які підтримуються і засобами масової інформації.

Характер самооцінки підлітків визначає формування тих чи інших якостей особистості. Наприклад, адекватний її рівень сприяє формуванню впевненості в собі, самокритичності, наполегливості або зайвої самовпевненості, некритичності [4].

Виявляється також певний зв'язок характеру самооцінки з навчальною і громадською активністю. Підліткам з адекватною самооцінкою більш притаманний високий рівень успішності, у них немає різких стрибків успішності, спостерігається вищий суспільний та особи-

стий статус. У них велике поле інтересів, активність їх спрямована на різні види діяльності, а також на міжособистісні контакти, які помірні й доцільні, направлені на пізнання інших і себе в процесі спілкування.

Підлітки з тенденцією до сильного завищення самооцінки виявляють достатню обмеженість у видах діяльності та більшу спрямованість на спілкування, причому слабо змістовне.

Агресивні підлітки характеризуються крайньою самооцінкою (максимально позитивною, або максимально негативною), підвищеною тривожністю, страхом перед широкими соціальними контактами, егоцентризмом, невмінням знаходити вихід з важких ситуацій.

Дані численних досліджень показують, що підлітки з низькою самооцінкою схильні до депресивних тенденцій. Причому окремі вчені виявили, що низька самооцінка передуює депресивним реакціям чи є їх причиною, інші вважають, що депресивний афект проявляється спочатку, а потім інкорпорується в низьку самооцінку.

Відомо, що, починаючи приблизно з 8 років, діти активно проявляють здатність до оцінки своєї успішності в різних галузях. Найбільш значущими з них виявилися п'ять: шкільна успішність, зовнішність, фізичні здібності, поведінка і соціальне прийняття. Однак у підлітковому віці шкільна успішність і поведінка стають важливі для оцінки батьків, а три інші – для однолітків.

Ми впевнені, що однією з основних особливостей, яка характеризує самооцінку підлітків, є емансипація їх самооцінки, тобто прагнення формувати її незалежно від оцінок інших людей. Усе-таки слід визнати, що людина завжди знаходиться в різного роду соціальних взаємодіях, і їй неможливо уникнути певної залежності від оцінки найближчого оточення.

Опираючись на висновки досліджень М. Розенберга, С. Куперсмита, Д. Бахмана, спрямованих на встановлення залежності між формуванням Я-

концепцій і взаємодією всередині сім'ї, Т. Гекас вивчав ступінь впливу, контролю та підтримки з боку батьків на самооцінку підлітків. І в результаті вчений зробив висновок, що обидва ці фактори, як загальний вияв зацікавленості батьків в дитині, позитивно впливають на самооцінку. Дане припущення повністю підтверджується і практикою [1-14].

Науковцями підтверджено, що тепле, уважне ставлення батьків є основною умовою формування й подальшого підкріплення позитивної самооцінки підлітків. Негативний підхід має зворотну дію: такі діти, як правило, сфокусовані на невдачах, вони бояться ризикувати, уникають участі у змаганнях; їм притаманні такі риси характеру, як агресія і грубість, а також високий рівень тривожності.

2.2. Родинне спілкування як чинник формування самооцінки підлітка

Крім безпосереднього впливу батьківської оцінки та їх емоційного ставлення до дитини, велике значення на формування самоствавлення має стиль спілкування в родині. Так, два виділені види стилю спілкування – «симетричний» і «асиметричний» – різним чином впливають на самооцінку підлітків. Симетричний стиль передбачає спілкування членів сім'ї, засноване на партнерських засадах. Воно сприяє формуванню в дитини системи власних критеріїв самооцінювання, оскільки самоповага підлітка підтримується не тільки поважним ставленням батьків, але й оцінкою ефективності його діяльності. Такий чинник надалі сприяє емансипації самооцінки особи. Асиметричний стиль означає обмеження

участі дитини в підготовці та прийнятті рішень, що веде до формування в неї несприятливого самовідношення та образу Я.

Відомо, що соціальна перцепція – галузь соціально-психологічних досліджень, у якій вивчаються процеси та механізми сприйняття й оцінки людьми різних соціальних об'єктів, подій, інших осіб.

Я. Коломінський встановив ряд цікавих закономірностей соціальної перцепції у підлітків:

- тенденція до завищеної самооцінки соціометричного статусу в низькостатус-них учнів і до заниженої – у високостатусних;
- егоцентричне нівелювання – тенденція приписувати іншим членам групи статус або рівний своєму, або більш низький;
- ретроспективна оптимізація – тенденція більш сприятливо оцінювати свій статус у колишніх групах [1, с. 224].

Подальші дослідження підтверджують вплив особливостей самооцінки підлітка на його соціально-психологічний статус у класі: чим критичніша дитина до себе і чим вища її самооцінка, тим вищий позитивний соціометричний статус; чим вища самооцінка та рівень домагань, тим нижчий позитивний соціометричний статус чи вищий негативний статус залежно від поведінкових особливостей людини. Це проявляється у ставленні до групи: схильні до раціонального конформізму потрапляють у групу «нехтуємо», схильні до нонконформізму опиняються у групі «відкидала».

Причину подібної залежності деякі автори знаходять у зростанні критичності підлітків до себе. При цьому вони вказують на те, що неправильне усвідомлення ними свого становища в колективі нерідко є однією з головних причин виникнення конфліктних ситуацій.

Відхилення в адекватності усвідомлення підлітком свого становища в колективі як у сторону переоцінки, так і недооцінки може призвести до

небажаних результатів. Якщо, наприклад, учень переоцінює своє становище, то він, як правило, негативно ставиться до товаришів, проявляючи зневагу. Недооцінка ж сприяє виникненню невпевненості, відчуженості.

Самооцінка і педагогічна оцінка знаходяться в основі впливу останньої на самооцінку підлітків. У вітчизняній психології таке питання було всебічно досліджене Л. Божович, яка виділяла дві основні функції педагогічної оцінки: орієнтуючу (вплив на інтелектуальну сферу) і стимулюючу (вплив на афективно-вольову сферу особистості). Їх поєднання формує знання дитини про себе і переживання нею власних якостей, тобто самосвідомість і самооцінку [1, с. 58].

Також результати вивчення показали, що рівень самооцінки підлітків істотно впливає як на якісні показники ефективності інтелектуальної діяльності, так і на час її виконання, якщо в ситуації присутні емоційні чинники (наприклад, стрес неуспіху, підвищена відповідальність за якість діяльності та ін.).

У підлітків з низькою самооцінкою показники якості діяльності в емоціогенних ситуаціях нижчі на статистично значущому рівні, ніж в однолітків з високою самооцінкою, а час виконання діяльності більший. Цю тенденцію автор пояснює гіршою адаптацією підлітків з низькою самооцінкою до емоціогенних ситуацій, що і призводить до виникнення емоційної напруженості, негативно позначається на якісних характеристиках часу виконання діяльності.

Висновок

Почуття самооцінки і дорослості є центральним новоутворенням саме підліткового віку, тому що підліток відкриває для себе свій неповторний і мінливий внутрішній світ, починає пристрасно аналізувати власні переживання, особистісні риси, особливості стосунків із дорослими і ровесниками. Почуття дорослості впливає на уявлення про себе ідеального, на виникнення потреби у розумінні себе самого. Це ставлення підлітка до себе як до дорослого, впливає на його уявлення або почуття себе певною мірою дорослим. Це самоставлення має не обов'язково усвідомлений характер.

Внутрішня позиція дорослого – це особистісне новоутворення, яке виникає на початку підліткового віку і характеризується якісними змінами в структурі особистості підлітка. Вона впливає на зміни в особистісній сфері, а саме: а) когнітивній (уміння самостійно думати, робити умовисновки, займатися самоосвітою тощо); б) спонукально-вольовій (ідеали, цінності, дорослі інтереси, захоплення, воля); в) самосвідомості (самопізнання, саморозкриття, самоставлення, самодетермінація); г) емоційній (переживання, настрої, афективні стани).

У підлітковому віці починає формуватися вже більш стійка й усвідомлена самооцінка. До чинників, що впливають на цей процес, відносять взаємини з батьками та іншими членами сім'ї; займане становище (авторитет) серед однолітків і друзів; успіхи в навчанні та ставлення вчителів; фізіологічні дані (зовнішність) і успіхи (сила, витривалість, спритність), а також особисті досягнення в спорті або танцях; особливості характеру.

Список використаної літератури

1. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л. И. Божович. – М. : Просвещение, 1998. – 464 с.
2. Выготский Л. С. Проблемы возраста / Л. Выготский. Собр. соч. – Т. 4. – М.: Восток, 1993. – С. 258.
- 2а. Гірняк А. Н. Поняттєво-категорійне поле і наукові підходи до розуміння взаємодії у психології / Андрій Гірняк // Психологія і суспільство. – 2017. – № 3. – С. 112-126.
3. Кон И. С. В поисках себя: личность и ее самосознание. / И.С. Кон – М.: Политиздат, 2004. – 335 с.
4. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (Системний підхід) / О. Л. Кононко. – К. : Стилос, 2000. – 336 с.
5. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві) : навч. посіб. для вищ. навч. закладів / О. Л. Кононко. – К. : Освіта, 1998. – 255 с.
6. Лисина М. И. Общение, личность и психика ребенка / М. И. Лисина ; под ред. А. Г. Рузской. – [2-е изд.]. – М. : Московский психолого-социальный институт, Воронеж : НПО «МОДЭК», 2001. – 320 с.
7. Личко А. Е. Психопатии и акцентуации характера человека у подростка. / А. Е. Личко. – 2-е изд. доп. и перераб. – 2-е изд. доп. и перераб. – Л.: Медицина, 2003. – 256 с.
8. Максименко С. Д. Науково-психологічні основи формування особистості // Рідна школа. – 1991. – № 11. – С. 27-31.
9. Психологическое развитие: (учебник для студентов высших психологических и педагогических учебных заведений) / Т. М. Марютина,

Т. Г. Стефаненко, К. Н. Поливанова и др. – М.: Издательский центр “Академия” , 2001. – 352 с.

10. Психологічний довідник учителя: в 4 кн. кн. 3. / (упоряд.: Андрієвська В.). – К.: Главник, 2005. – 96 с. – (серія “Психол. інструментарій”)].

11. Савчин М. В. Вікова психологія. Навчальний посібник. / М. В. Савчин., Л. П. Василенко М. В. Савчин., Л. П. Василенко. – Дрогобич.: “Відродження”, 2001. – 287 с.

12. Савчин М. В. Психологія відповідальної поведінки. / М. В. Савчин. – К.: Україна. – Віта, 1996. – 130 с.

13. Світлична С. П. Особливості розвитку особистості та образу «Я» у дошкільників / С. П. Світлична // Педагогіка та психологія. – Вип. 20. – 2002. – С. 127–134.

14. Фельдштейн Д. І. Психологическое становление личности. / Д. І. Фельдштейн. – Л.: Международная педагогическая академия, 1994. – 192 с.

15. Фурман А. В. Проектування змісту і структури електронного навчально-книжкового комплексу для учнів початкової школи / Анатолій Васильович Фурман, Андрій Несторович Гірняк, Галина Степанівна Гірняк, Тамара Козлова // Вітакультурний млин. – 2014. – Модуль 16. – С. 29-39. 7

16. Фурман А. В. Психодидактика проектування навчально-книжкових комплексів для студентів ВНЗ : [монографія] / А. В. Фурман, А. Н. Гірняк, Г. С. Гірняк. - Тернопіль : ВПЦ «Економічна думка ТНЕУ», 2012. – 328 с.